

Gdańsk, 5 września 2020

Dr hab. prof. WSAiB Rafał Ożarowski
Wydział Prawa i Administracji
Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu
im. E. Kwiatkowskiego w Gdyni
r.ozarowski@kadra.wsaib.pl

Recenzja pracy doktorskiej Norberta Obary pt. *Międzynarodowe stosunki ekonomiczne Islamskiej Republiki Iranu*, napisanej pod kierunkiem dr hab. Hanny Dumają w Katedrze Stosunków Międzynarodowych na Wydziale Politologii i Dziennikarstwa Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie

Iran zajmuje we współczesnych stosunkach międzynarodowych wyjątkowe miejsce. Państwo liczące ok. 83 mln ludzi dysponujące rozległym terytorium i posiadające bogate złoża ropy naftowej i gazu ziemnego niebezpiecznie wyraża swoje ambicje mocarstwowe. Z tego powodu aktywność międzynarodowa Iranu w stosunkach międzynarodowych nie powinna zaskakiwać.

Jednak z uwagi na okoliczności działań Iranu na arenie międzynarodowej, w tym jego rywalizację ideologiczną z Arabią Saudyjską, wzajemne potępienie z Izraelem, udział w wojnie w Syrii czy wieloletnie wspieranie Hezbollahu oraz sankcje międzynarodowe nałożone na to państwo po rozpoczęciu swojego programu nuklearnego powodują, że Iran wyjątkowo przyciąga uwagę międzynarodowej opinii publicznej w tym badaczy z całego świata.

W nurt badań nad problematyką Islamskiej Republiki Iranu wpisuje się rozprawa doktorska mgr. Norberta Obary pt. „Międzynarodowe stosunki ekonomiczne Islamskiej Republiki Iranu”.

Na wstępie pragnę pogratulować Doktorantowi wyboru tematu, bowiem w mojej ocenie analiza międzynarodowych stosunków gospodarczych Iranu stanowi zadanie trudne i wymaga dotarcia do właściwych źródeł, ich odpowiedniego doboru i weryfikacji.

Wszelki uwagi i sugestie zostały zawarte w niżej wyodrębnionych częściach

1. Ocena struktury pracy i jej związku z tematem rozprawy

Rozprawa liczy sobie 409 stron i składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów i zakończenia. Dodatkowo pracę doktorską wieńczy spis map i tabel oraz wykaz źródeł. Na początku pragnę zaznaczyć iż temat rozprawy jest kompatybilny z treścią pracy i poszczególnymi jej rozdziałami.

Nie oznacza to, że nie kieruję tu żadnych uwag. Przede wszystkim, co chciałbym podkreślić brakuje tu rozdziału *stricte* teoretycznego poświęconego międzynarodowym stosunkom ekonomicznym w ujęciu nauk o polityce (jeden krótki akapit we wstępie pracy to zdecydowanie za mało). W rozdziale tym Doktorant powinien przedstawić kluczowe kategorie pojęciowe z tego zakresu oraz dokonać analizy współczesnych międzynarodowych stosunków ekonomicznych w skali globalnej i np. regionalnej w odniesieniu do Bliskiego Wschodu. Rozdział ten powinien być rozdziałem pierwszym.

Zatem rozdziały w pracy od I do V powinny rozpocząć się od numeru II. Wówczas praca posiadałaby istotny fundament teoretyczny. Układ przyjętych w pracy rozdziałów (poza powyższą uwagę) jest w mojej ocenie poprawny. Autor zastosował w rozprawie ujęcie chronologiczne, które z pewnością jest łatwiejsze do analizy, czego nie poddaję krytyce (Autor miał prawo wyboru ujęcia), aczkolwiek ujęcie problemowe wyeksponowałoby wysoką umiejętność analizy Doktoranta.

2. Metodologia

W ramach oceny metodologicznej trzeba podkreślić, że we wstępie Autor wskazał na wykorzystane metody z dyscypliny nauk o polityce takie jak: metodę porównawczą, metodę scenariuszy czy politologiczną metodę czynnikową. Metoda porównawcza została poprawnie i wielokrotnie wykorzystana przez Autora nawet przy analizie relacji handlowych Iranu z różnymi państwami w wybranych okresach. Metoda scenariuszy jest metodą predyktywną i Autor w pełni wykorzystał ją w ostatnim rozdziale. Z kolei metodą podstawową przyjętą przez Autora jest metoda czynnikowa, która ma rodowód z nauk ścisłych. Doktorant wskazał, że ma ona charakter politologiczny, czyli „politologiczna metoda czynnikowa”. Nie podważam potrzeby zastosowania tej metody w rozprawie i oddaję ten wybór Autorowi. Jednak czy Doktorant nie doszedłby do tych samych wniosków, jakie zawarte są w zakończeniu odnośnie trzech stawianych hipotez, gdyby w ogóle nie powołał się na tę metodę? Pozostawiam to do refleksji Doktorantowi.

W mojej ocenie wnioski, że międzynarodowe stosunki ekonomiczne Iranu kształtowane są przez relacje między uwarunkowaniami historycznymi, surowcowymi i geopolitycznymi

odnosiłyby się do wielu państw bogatych w surowce naturalne i nie stanowi to wyjątku dla Iranu.

Podobnie odnoszę się do weryfikacji dwóch pozostałych hipotez. Powstanie Islamskiej Republiki Iranu nie mogło być niczym innym jak zmienną rewolucyjną. Każda rewolucja zmienia ustrój polityczno-prawny państwa i jego relacje międzynarodowe w sposób radykalny. Tak samo było w przypadku rewolucji francuskiej czy rewolucji październikowej. Bezapelacyjnie przekłada się to na pozycję państwa w międzynarodowych stosunkach ekonomicznych. Jest to zwykła oczywistość.

Ponadto uważam, że hipoteza trzecia postawiona we wstępie ma charakter dość banalny. Ponownie użyje tu słowa „oczywistość” w kontekście porozumienia JCPOA, iż mogło być ono, jak to podaje Autor, „największą od powstania Islamskiej Republiki Iranu w 1979 roku szansą na zbudowanie niezależnej od zagranicznych podmiotów polityki gospodarczej tego państwa z wykorzystaniem zarówno potencjału surowcowego, jak i zalet z bycia pełnoprawnym podmiotem międzynarodowych stosunków ekonomicznych” (s.14). Nie mogło być inaczej z racji tego, że w historii Islamskiej Republiki Iranu nie było porozumienia na taką skalę, a w zasadzie w ogóle go nie było wcześniej. Uważam, że Doktorant powinien sformułować tę hipotezę (podobnie jak dwie pierwsze) w sposób bardziej problemowy, czyli np. stawiając w centrum hipotezy znaczenie i rolę JCPOA w międzynarodowych stosunkach ekonomicznych Iranu (a nie sam fakt, że była to największa szansa). Wówczas zmusiłoby to Doktoranta do głębszej weryfikacji problemowej przy jednoczesnym uniknięciu banalności stawianej hipotezy.

We wstępie Doktorant jasno nie sformułował celu rozprawy ani przedmiotu badań. Można z tekstu wywnioskować, że jest to „analiza międzynarodowych stosunków ekonomicznych Iranu” jednak należy to jasno wyartykułować. Z kolei Doktorant wskazuje na podjęte w rozprawie „zasadnicze zagadnienie badawcze”, czyli analizę głównych czynników determinujących międzynarodowe stosunki ekonomiczne Iranu (s.9). Określenie „zasadnicze zagadnienie badawcze” nie stanowi kategorii naukowej, która powinna znaleźć się we wstępie kosztem celu czy przedmiotu badawczego lub problemu badawczego rozprawy.

Doktorant właściwie dokonał krytycznej analizy literatury przedmiotu. Przedstawiony został tutaj stan badań w języku polskim i angielskim w aspekcie omawianej problematyki. Analiza jest poprawna i widać, że Doktorant zapoznał się z najważniejszymi publikacjami w zakresie omawianego tematu oraz podjął się próby oceny literatury i ich selekcji. Szkoda jednak, że Doktorant nie pokusił się o wykorzystanie literatury irańskiej publikowanej w języku angielskim np. Iranian Journal of International Affairs. Podniosłoby to znacznie wartość

merytoryczną rozprawy i jednocześnie pokazało percepcję irańską na wiele złożonych kwestii z zakresu międzynarodowych stosunków ekonomicznych. Ponadto, dla ścisłości pragnę podkreślić, że Nikki Keddie wbrew temu co sugeruje Doktorant (s.18) jest kobietą i przy tym należy do panteonu najbardziej znanych i światowych badaczek i badaczy problematyki irańskiej.

Ostatnia uwaga, która mieści się z kategorii metodologicznej to założenie we wstępie, iż „za podstawowy problem międzynarodowych stosunków ekonomicznych Islamskiej Republiki Iranu w poszczególnych etapach uznano ich upolitycznienie”. Pragnę Doktorantowi nadmienić, że we współczesnych stosunkach międzynarodowych rozdział między stosunkami międzynarodowymi politycznymi a gospodarczymi sukcesywnie się zaciera z uwagi, że ów „upolitycznienie nie stanowi wcale problemu jak to definiuje Autor, lecz jest to już długotrwała tendencja globalna.” Odnosi się to do wszystkich państw na świecie. Różna może być jedynie skala upolitycznienia i zapewne w odniesieniu do państw bogatych w surowce naturalne - ropa naftowa czy gaz ziemny jest ona zdecydowanie wyższa.

3. Ocena merytoryczna rozprawy

Pierwszy rozdział zatytułowany „Uwarunkowania międzynarodowych stosunków ekonomicznych Islamskiej Republiki Iranu” stanowi w rozprawie rozdział wprowadzający o charakterze historycznym. Doktorant wyczerpująco przedstawił historię międzynarodowych stosunków ekonomicznych Iranu od czasów sięgających nawet XVI wieku aż do czasów po II wojnie światowej, w tym do wybuchu rewolucji islamskiej i powstania Islamskiej Republiki Iranu w 1979 roku. Dokonał również właściwej selekcji podmiotów państwowych, z którymi Iran na przestrzeni wieków czy wielu dekad utrzymywał relacje handlowe i je scharakteryzował. Uwarunkowania surowcowe także zostały zaprezentowane przejrzyście i dokładnie. Co do uwarunkowań geograficznych, Doktorant zrobił to poprawnie, aczkolwiek wykorzystał europocentryczne bądź amerykańskie spojrzenie, korzystając głównie z opracowań polskojęzycznych Autorów (Sykulski, Krasnowolska, Czulda i Kissinger - [polskie tłumaczenie]). Brak opracowań irańskich badaczy (w języku angielskim) stanowi sporą lukę w tej materii ponieważ niezwykle istotna w zakresie geopolityki Iranu jest percepcja własnych naukowców i obywateli, którzy bezapelacyjnie stawiają Iran w centrum jako pomost łączący Bliski Wschód z Azją Środkową a także z Azją Południowo-Wschodnią. Koncepcja państwa w centrum predestynuje Iran do nadzwyczajnej roli w geopolityce i geostrategii nawet całego kontynentu azjatyckiego. Wprawdzie Doktorant nawiązuje do tego pod postacią koncepcji

(*pivots*) autorstwa Z. Brzezińskiego (s.105-106), jednak upierałbym się, że wykorzystanie materiałów autorstwa badaczy irańskich pozwoliłoby na lepsze wyjaśnienie terytorialnego znaczenia Iranu.

Z kolei przy analizie układu sił politycznych w regionie Doktorant wskazuje na koncepcję szyickiego półksiężyca i sojusz irańsko-syryjski. Warto zauważyć, że Irańczycy nie podzielają istnienia koncepcji „szyickiego półksiężyca”, uznając ją za negatywną politycznie formułę propagowaną przez wrogich im sunnitów. Z resztą po raz pierwszy termin ten został zastosowany przez króla Jordanii Abdullaha II. Zatem Doktorant wskazując na potencjał czy lokalne ambicje Iranu związane z koncepcją szyickiego półksiężyca powinien wiedzieć, że Iran nie podziela istnienia tej koncepcji.

W aspekcie istnienia aliansu syryjsko-irańskiego, Doktorant wprowadził scharakteryzował istotę tego sojuszu, ale nie przedstawił pełnej jego specyfiki i wyjątkowości. Jest to moim zdaniem jeden z kluczowych elementów na których opiera się zdolność Iranu do efektywnego oddziaływania w stosunkach międzynarodowych na Bliskim Wschodzie. Syria do czasu obecnego jest jedynym polityczno-militarnym sojusznikiem Iranu, będącym nim nieprzerwanie od 30 lat. Myślę, że Autor rozprawy mógł wykazać się tu głębszą analizą tego aspektu.

Rozdział drugi rozprawy oceniam pozytywnie. Doktorant zaprezentował specyfikę międzynarodowych stosunków ekonomicznych Iranu w latach 1979-1989, a więc od powstania Islamskiej Republiki do śmierci ajatollaha Ruhollaha Chomejniego. Analiza przeprowadzona w tym rozdziale jest poprawna i pod względem merytorycznym stoi na wysokim poziomie.

Nie oznacza to, że nie kieruję tu żadnych uwag. Nadrzędną kwestią jest część 2.1.2. zatytułowana „sankcje w stosunkach międzynarodowych”. Jest to część, która w większym zakresie ma charakter teoretyczny i nie powinna się tutaj znaleźć. Stanowi to niestety następstwo tego, że Doktorant nie stworzył *stricte* teoretycznego rozdziału pierwszego (co zaznaczyłem już wcześniej), w którym zawarłby wszystkie aspekty z zakresu międzynarodowych stosunków ekonomicznych, w tym charakterystykę środków przymusu.

Ponadto, pragnę zaznaczyć, że informacja ze s.117, jakoby ajatollah Chomejni opracował doktrynę (*welajat-je fakih*) jest nieprawdziwa lub Doktorant niewłaściwie zrozumiał treść z publikacji autorstwa M. Axworthy’ego. Doktryna ta jest historyczną doktryną szyitów dwunastkowców, która została opracowana ok. X wieku. Chomejni wielokrotnie odwoływał się do niej i zaadoptował tę doktrynę do ustroju islamskiej republiki.

Rozdziały trzeci i czwarty, podobnie jak poprzedni pod względem merytorycznym także oceniam wysoko i nie kieruję tu sugestii czy uwag. Ostatni rozdział, który ma charakter

prognostyczny jest bardzo ciekawy aczkolwiek w mojej ocenie zawiera kontrowersje. Prognozyka jest trwałym elementem stosunków międzynarodowych i doceniam wkład Doktoranta w przedstawienie zakładanych scenariuszy rozwoju. W mojej ocenie jednak założenie perspektyw wskazując na dwie drogi – warunki izolacji i warunki otwarcia jest założeniem zbyt uproszczonym. Nie zawsze polityka międzynarodowa ma charakter zerojedynkowy.

Po pierwsze, rozprawa uwzględnia decyzje prezydenta D. Trumpa o wycofaniu się z porozumienia JCPOA w 2018 roku i bez względu na szanse reelekcji obecnego prezydenta USA warto pamiętać, że w polityka zagraniczna USA zawiera silne *continuum* i wcale nie zakładałbym, że jeśli wybory wygra konkurent Trumpa to polityka zagraniczna wobec Iranu przejdzie z warunków izolacji do warunków otwarcia.

Po drugie, perspektywa funkcjonowania Iranu w warunkach izolacji jest z małym wyjątkiem lat 2016-2018 stanem trwałym i dobrze zaadaptowanym przez Iran. Zatem rozwój wydarzeń jest dobrze znany.

Po trzecie, Doktorant wskazuje na uwarunkowania maksymalnej izolacji Iranu (s.321). W rzeczywistości nigdy nie miała miejsca i nie ma maksymalnej izolacji Iranu. Izolacja ma charakter częściowy a analizie można poddać jej skuteczność.

Po czwarte, analiza uwarunkowań w warunkach otwarcia stanowi bezzasadną spekulację. Sam Autor rozprawy przyznaje, że „pełne otwarcie Iranu na międzynarodowe stosunki ekonomiczne wydaje się wręcz niemożliwe w pierwszych dekadach XXI wieku” (s.346). Zatem czy jest sens analizować taki scenariusz? Czyż nie lepiej zakładać ewentualnie bardziej realistyczną opcję hybrydową oznaczającą mniejszą izolację i bliżej nieokreśloną formułę otwarcia? Pozostawiam to do rozważenia Autorowi dysertacji.

4. Uwagi bibliograficzne i techniczne

Bibliografia jest dość obszerna (ss.366-409) i prezentuje się okazale. Nie kieruję uwag co do doboru źródeł, bowiem szanuję wybór Autora, który zdecydował się wykorzystać tylko te wskazane w bibliografii publikacje. Bibliografia jest wykonana prawidłowo zgodnie z kanonem naukowym.

Język rozprawy jest prawidłowy. Praca jest dobrze napisana i czyta się ja poprawnie. Doktorantowi zdarzają się błędy językowe i niejasności. Przede wszystkim chcę zwrócić uwagę, że Doktorant stosuje anglojęzyczną (zamiast polskojęzycznej) transkrypcję nazw perskich, np. na s. 117 widnieje „velayet-e faqih” a powinno być : welajat-je fakih; s. 204,

„Bank-e Sepah” a powinno być Bank-je Sepah i analogicznie na tej samej stronie jest „Bank-e Melli” a powinno być Bank-je Melli. Poza tym w polskiej transkrypcji językowej imion i nazwisk perskich poprawnie powinno się zapisywać „Chomejni”. Podobnie w przypadku znanego premiera w historii Iranu – Mohammed Mossadegh (a nie Mossadeq). Odsyłam Autora np. do Encyklopedii PWN.

5. Konkluzja

W ramach konkluzji pragnę podkreślić, że pomimo moich uwag, sugestii i rozważań skierowanych do Doktoranta, recenzowaną rozprawę doktorską oceniam pozytywnie.

W związku z powyższym uważam, że praca **spełnia wymogi rozprawy doktorskiej i wnioskuję o dopuszczenie mgr. Norberta Obary do dalszych etapów przewodu doktorskiego.**

A handwritten signature in blue ink, appearing to be 'Opiala', written in a cursive style.